

УДК : 378.013+372

Трифорова О. С.

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено погляди вчених на проблему мовної особистості; подано визначення термінів «мовна особистість», «національно-свідома україномовна особистість», «українська мовна особистість», «українська культуромовна особистість», розкрито розуміння цих понять ученими, визначено поняття «мовленнева особистість майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів»; висвітлено технологію формування мовленнєвої особистості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Ключові слова: мовна особистість, українська мовна особистість, мовленнева особистість, майбутні вихователі дошкільних навчальних закладів.

В статье освещены взгляды ученых на проблему формирования языковой личности; даны определения понятий «языковая личность», «национально-сознательная украиноязычная личность», «украинская языковая личность», «украинская культурноязычная личность», раскрыто понимание этих понятий учеными; определено понятие «речевая личность будущих воспитателей дошкольных учебных заведений»; освещена технология формирования речевой личности будущих воспитателей дошкольных учебных заведений.

Ключевые слова: языковая личность, украинская языковая личность, речевая личность, будущие воспитатели дошкольных учебных заведений.

In the article the scientists' views on the problem of speech personality have been revealed; the definitions 'language personality', 'national and conscious Ukrainian language personality', 'Ukrainian culture and language personality' have been given; the understanding of these notions by scientists has been revealed; the definition 'language personality of future teachers at preschool educational institutions' has been determined; the technology of development of language personality of future teachers at preschool educational institutions has been highlighted.

Key words: language personality, Ukrainian language personality, speech personality, future teachers of preschool educational institutions.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог соціального замовлення держави, на чому наголошує Національна стратегія розвитку освіти України на 2012–2021 роки, одне з провідних завдань модернізації освіти є формування української національно свідомої мовної особистості студента, яка відзначається високою культурою спілкування, усвідомленим ставленням до української мови, сформованою мовленнєвою компетентністю в різних сферах спілкування, здатністю до творчості, мобільності, розвитку професійного потенціалу. Мовленнєву особистість необхідно виховувати ще на етапі дошкільного дитинства, і від того, наскільки досконало володіє мовою вихователь, наскільки його мовлення є точним, чистим, виразним, образним, залежатиме й мовлення його вихованців. Отже, актуальним є питання формування мовленнєвої особистості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Аналіз досліджень з означеної проблеми. Проблема формування мовної особистості була предметом дослідження вчених різних галузей науки (лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики, філософії, соціології і т.ін.), що об'єдналися у межах нового міждисциплінарного напрямку «лінгвоперсоналогії» (від лат. lingua – мова, persona – особистість). На сучасному етапі проблему мовної особистості досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні вчені в таких напрямках: лінгвокультурна (В. А. Маслова), комунікативна (С. Г. Воркачов, В. В. Красних), етносемантична (С. Г. Воркачов), словникова мовна особистість (В. І. Карасик), емоційна мовна особистість (В. І. Шаховський), елітарна мовна особистість (Ж. Д. Горіна, Т. В. Кочеткова, Є. М. Санченко), культурно-мовна (В. П. Фурманов), мовна і мовленнєва особистість (Ю. М. Караулов, Л. П. Клобукова, Ю. Є. Прохоров), лінгвоколективна (Т. В. Радзівська), українська культуромовна (Л. В. Струганець), україномовна особистість (А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, Ж. Д. Горіна, О. М. Горошкіна, В. І. Кононенко, Л. М. Паламар, М. І. Пентиліук, О. М. Семенов та ін.), національно свідомо україномовна (О. М. Біляев, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько), мовна особистість ученого-гуманітарія XIX століття (І. А. Синиця), мовленнєва особистість (М. С. Вашуленко, С. Г. Воркачов, В. В. Красних, М. П. Черкасов та ін.), мовленнєва особистість дошкільника (А. М. Богуш, Л. О. Калмикова, О. С. Трифорова).

Мета статті: висвітлити сутність понять «мовна особистість», «національно свідомо україномовна особистість», «українська мовна особистість», «українська культуромовна особистість», розкрити ро-

зуміння цих понять ученими; висвітлити технологію формування мовленнєвої особистості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальну концепцію мовної особистості запропонував Ю. М. Караулов. Вона інтегрує в собі ознаки мови, філософські, психологічні й інтелектуальні характеристики особистості, позиціюється як багатошаровий і багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь, готовності до здійснення мовних вчинків різної складності, що класифікуються, з одного боку, за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо), з іншого, – за рівнями мови (фонетика, граматики, лексика). Ю. М. Караулов розробив рівневу модель мовної особистості, що має три структурних рівні: вербально-семантичний, когнітивний і найвищий – прагматичний [4].

Особистість – це передусім носій певної культури, який належить до конкретної лінгвокультурної спільноти, об'єднаної спадкоємністю культури, спільністю її форм і співвідношенням культурної і «мовної свідомості» (В. П. Фурманов). В. А. Маслова наголошує на тому, що мовна особистість має дві особливості: по-перше, це розуміння мовної особистості як особистості, яка володіє здібністю користуватися мовою – родова властивість людини, по-друге, мовна особистість є національною особистістю, оскільки тісно пов'язана з національною літературою і мовою, продуктами національного духу [6, с. 269].

Учені (М. С. Грушевський, І. І. Огієнко, О. О. Потебня, В. О. Сухомлинський, Л. О. Скуратівський, М. Г. Стельмахович, К. Д. Ушинський та ін.) наголошували на тому, що національна мовна особистість виростає на ідеях української філософії, здобутках народу, його національно-патріотичних цінностях. Такої ж думки дотримуються й сучасні науковці (Н. Д. Бабич, А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, О. М. Горошкіна, С. Я. Єрмоленко, В. І. Кононенко, Л. І. Мацько, М. І. Пентилюк, Л. В. Струганець, О. С. Трифонова, І. М. Хом'як та ін.). Так, на переконання Н.Д. Бабич, мовець стане мовною особистістю тоді, коли він знатиме психологію, культуру й етнографію народу, мовою якого він говорить, і коли знання ці будуть органічно пов'язані з його життєвою й розумовою діяльністю, оскільки поряд із спільністю мови народ (націю) визначає спільність культурних цінностей і традицій [1, с. 64].

Л. І. Мацько звертає увагу не тільки на формування національно-мовної, а й національно-свідомої україномовної особистості, вихованню якої підпорядковується культурологічний аспект навчання української мови. На думку вченої, таке навчання має «орієнтуватися на кілька сфер мовленнєвої діяльності й мовної субстанції: мова у своєму семантичному обсязі органічного матеріалу – морфеміці, лексичній семантиці, фраземах, стилістемах, конструкціях і структурах, висловлюваннях, надфразних єдностях і зразках текстів – акумулює розум і естетику нації, вона відкриває людині доступ до надбань культури, інтегрує попередні знання, здатна прогнозувати наступні; мова в евфонії й ритмомелодії дає добру основу для пісенно-музичного мистецтва, народнопісенної, романсової, акапельної, хорової й оперної творчості; мова як мистецтво живого спілкування, дотепу, жарту, іронії, сатири, як здатність викликати естетичне задоволення; мова як основа й матеріал фольклору, а фольклор як джерело літературної мови; мова як носій і культура фаху, компетенція й професіоналізм із будь-якого фаху – це передусім бездоганне володіння фаховим мовленням; мова як естетика щоденного побутового спілкування» [7, с. 31]. Науковці (С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько) розуміють національно-свідому україномовну особистість як носія мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань чи репродукує мовну діяльність, а саме той, у кого виробились навички активної роботи зі словом; «особистість молодой людини формується переважно на мові, на її арсеналі та її засобами і розкривається як освічена виразна індивідуальність; мовна особистість починається з пробудження індивідуальної мовотворчості, яка забезпечує вільне самовираження особистості в різних сферах людського спілкування. Мова шліфує, карбує думку, а оригінальна думка завжди здобувається на визнання, коли вона втілена в досконалому, інформативно повноцінному, переконливому слові» [3, с. 35]. За М. І. Пентилюк, мовна особистість – це людина, яка не тільки знає українську мову, але й постійно використовує її в повсякденному спілкуванні, а головне – любить, шанує і дбає про її збагачення й розвиток, людини, для якої стає престижним користуватися мовою, що має давню історію й належить до найрозвиненіших мов світу [8, с. 50]. Мовна особистість, за словами вченої, розвивається під час спілкування, комунікативної діяльності, що вимагає не тільки знань мови, але й умінь нею користуватися. Мистецтво спілкування – це володіння правилами мовної етики, умінь донести до читача або слухача всі відтінки думки [8, с. 83–84]. Такої ж думки й О. М. Горошкіна, за її словами, мовна особистість повинна володіти такими компетенціями: мовною, мовленнєвою, предметною, прагматичною, етнокультурологічною, комунікативною.

Українська мовна особистість, на переконання В. І. Кононенка, відрізняється від мовної особистості іншого етносу не тільки знаннями, уміньми й навичками, потрібними для користування рідною мовою, а й тим лінгвокультурологічним, психолінгвістичним компонентом, який засвоює носій мови як природний продукт, – обов'язковим фоновим знанням [5, с.21]. Основою визначення мовної особистості, на твердження вченого, є її достатньо повне володіння рідною мовою на всіх ярусах мовного континууму – лексичному, фразеологічному, фонематичному, словотвірному, морфолого-синтаксич-

ному [5, с. 31]. В. І. Кононенко виокремив чинники, що впливають на формування мовної особистості: етнічно-регіональні особливості, місцеві традиції, звичаї, обряди, що не можуть не позначатися на мовленнєвій практиці. Водночас учений застерігає, що ці етнокультурологічні відмінності не можуть змінити статусу основної домінанти мовної особистості – зокрема націленості на сучасну літературну мову з її нормами, з її орієнтацією на загальноукраїнський мовленнєвий стандарт, а тому, на думку науковця, мовно-регіональні, діалектні вияви лише збагачують, а не руйнують загальнонаціональну мовну особистість [5, с. 34]. Українська культуромовна особистість учителя як носія мови – це особистість, яка досконало знає мову, усвідомлено творчо нею володіє, сприймає мову в контексті національної культури, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку власних інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особи в певному суспільстві (Л. В. Струганець).

За результатами наукових пошуків кінця минулого століття було висунуто тезу про наявність феномена «мовленнєва особистість». При цьому зазначалось, що «будь-яка мовна особистість становить багатокomпонентну парадигму мовленнєвих особистостей» (Л. П. Клобукова). Іншими словами, «якщо мовна особистість – це парадигма мовленнєвих особистостей, то, навпаки, мовленнєва особистість – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування» (Ю. Є. Прохоров). Мовленнєва особистість розкривається в конкретній ситуації спілкування; для досягнення позитивного результату цього спілкування реалізуються всі компоненти мовної особистості; у реальному навчальному процесі «може йтися про підготовку спочатку мовленнєвої особистості, а лише потім, шляхом набору низки мовленнєвих особистостей, організації мовної особистості» (Ю. Є. Прохоров). За словами В. А. Маслової, саме на рівні мовленнєвої особистості проявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так і національно-культурна специфіка самого спілкування [6, с. 119]. М. С. Вашуленко трактує мовленнєву особистість таким чином: це людина, яку розглядаємо з погляду її готовності виконувати мовленнєві дії, той, хто привласнює мову, для кого мова є мовленням; вона характеризується не лише тим, що знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати [2, с. 11].

Під мовленнєвою особистістю майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу розуміємо особистість, яка вільно й легко висловлюється на будь-які теми, виявляє високий рівень мовленнєвої культури, доречно використовує мовні й позамовні засоби, багатство мови; дбає про вдосконалення власного українського мовлення, є активним суб'єктом комунікативної діяльності, яка адекватно орієнтується в ситуації спілкування з батьками, колегами (вихователі, методист, завідувач ДНЗ), дітьми дошкільного віку.

Мовленнєву особистість майбутніх фахівців дошкільної освіти формуємо у процесі вивчення спецкурсу «Теоретичні засади формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку», який передбачає такі форми навчання: лекції (10 годин) і практичні заняття (16 годин). Так, на лекціях студенти знайомляться з поняттями «мовна особистість», «мовленнєва особистість», «національно свідомо україномовна особистість», «українська мовна особистість» та ін., структурою мовної особистості, типами мовних особистостей за різними рівнями, типами індивідуальних стилів спілкування, мовленнєвої поведінки тощо; чинниками та змістовим аспектом формування мовленнєвої особистості дошкільника і т.ін.

На думку Н. Д. Бабич, мова не буде активно розвиватися, якщо не функціонуватиме в живій мовленнєвій діяльності кожного її носія, якщо не буде для кожного знаряддям мислення й оформлення думки, не протікатиме в процесах звукового мовлення і розуміння, якщо функціонуватиме поза психологією й культурною спадщиною (традиціями) народу [1, с. 64–65]. Саме тому на практичних заняттях насамперед звертаємо увагу на мовленнєву поведінку майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у різних сферах і ситуаціях спілкування (з батьками, дітьми, інспектором, методистом дошкільного навчального закладу, кореспондентом). З цією метою використовуємо комунікативні ситуації, тренінги, завдання і вправи. Наприклад, *ситуація*: «Уявіть себе ведучою телевізійної програми «Все про дошкільня». До Вас у студію має завітати найкращий вихователю року. Сплануйте вашу розмову, складіть перелік запитань, щоб підтримувати розмову, продумайте, як Ви розпочнете та завершите передачу, як Ви презентуєте найкращого вихователя дошкільного закладу».

Ситуація: «До Вашого дошкільного навчального закладу з іншого міста приїхав колектив вихователів для обміну досвідом. Вам доручили провести екскурсію по ДНЗ. Складіть план екскурсії та історичну довідку щодо виникнення цього закладу».

У процесі комунікативних тренінгів студенти розвивають уміння слухати й чути інших співрозмовників, уміння відстоювати свої погляди, уміння керувати своїми емоціями. Наприклад, комунікативний тренінг «**Стислість – сестра таланту**»

Мета: розвивати в майбутніх вихователів уміння красномовства.

Процедура виконання: Студенти поділяються на групи по 3-4 особи (усі учасники повинні мати аркуші паперу й ручки). Викладач на дошці записує назви трьох відомих студентам творів української

літератури. Наприклад: «Ріпка» І. Франка, «Ведмедикова хата» Н. Забіли, «Десять робітників» М. Коцюбинського.

Завдання студентів: описати зміст кожного твору (обсяг не регламентується, а час – біля десяти хвилин). Після цього групи представляють результати своєї праці: викладач разом з іншими студентами критично розглядають ці міні-твори, обговорюють питання:

- чи відбита основна сюжетна лінія твору?
- чи представлені всі головні дієві особи?
- чи чітко відображено позицію автора?

Наприкінці обирають найкращий варіант міні-твору.

Комунікативний тренінг «Дитина – дорослий – батько»

Мета: продемонструвати студентам характерні відмінності «позиції дитини», «позиції дорослого» і «позиції батька», вміння застосовувати відповідні жести, рухи.

Процедура виконання: Обираються три добровольці: один – «дитина», другий – «дорослий», третій – «батько». Студенти, що залишилися, по черзі згадують якусь подію, що відбулася з ними недавно.

Викладач після кожного спогаду кладе свою руку на плече одного із трійці «дитина – дорослий – батько», цей учасник повинен якось відреагувати на почутий спогад відповідно до своєї ролі. Наприклад,

– «дитина» реагує бурхливо, емоційно, може заплескати в долоні, може вголос висловити свої бажання або почуття («я теж так хочу», «я б образився», «ця історія мене зовсім розчулила» і т.ін.),

– «дорослий» реагує холодно, раціонально, намагається опиратися на факти й доходити логічних висновків («очевидно, тут була задіяна ще якась особа», «історія повчальна, хоча особисто мене не цікавить», «це добре, бо наступного разу вона буде обережною»),

– «батько» реагує іронічним сміхом або осудливим погойдуванням голови, дає повчальні нотації, використовує приказки («будеш знати, як тримати язик за зубами», «не кажи гоп, поки не перескочиш»).

Наприкінці тренінгу студенти обговорюють, які характерні жести, рухи й слова були в кожній позиції.

Невід'ємною складовою загальної культури мовлення вихователя є його виразне мовлення. Майбутній вихователь має навчитися виразно говорити, розповідати й читати. Н. Д. Бабич наводить критерії виразного читання, які відповідають оцінці «відмінно»: простота і природність виконання тексту вголос; проникнення в ідейно-художній зміст твору з огляду його доступності для дітей конкретної вікової категорії; чітко переказані думки автора; власне ставлення до прочитаного; активне спілкування читця зі слухачем; чітка і правильна вимова читця; вміння читця передати специфіку жанру і стилю твору; вміння правильно користуватися діапазоном свого голосу у виборі тону й такту [1, с. 152]. З цією метою на кожному занятті майбутні вихователі читали вірші, невеличкі оповідання, які пропонуватимуть дітям дошкільного віку. Окрім цього, було використано різні вправи. Наприклад:

Вправа. Промовте речення так, щоб відчувалися: а) радість; б) розчарування; в) сум; г) відчай; д) тривога.

Мова наша! Життєдайна криниця на неосяжній дорозі людської долі! Було це за царя Опенька, як була земля тоненька! А як же нам не сумувати, доню, коли ти не тримаєш свого слова! От, бешкетниця, цілий день бігає по хаті! О цій порі ще у великій силі отой віл, що випиває води повен діл, отой сивий віл, що через стіну перелізе, отой білий волище, який через стіну свище.

Вправа. Прочитайте прислів'я, змінюючи їх мелодіку: голосно, пошепки, у середньому регістрі. Вивчіть їх напам'ять:

Незнайко на печі лежить, а Знайко по дорозі біжить. У сердитого й коліна гострі. Гостре словечко коле сердечко. Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки. Мийся чистіше – будеш миліше. Як сіно косять, то дощів не просять. Вовка ноги годують. Нових друзів май, старих не забувай!

Особливу увагу звертаємо також на доречне використання немовних засобів мовлення: активно застосовуються образотворчі етюди (студенти передають невербальними засобами певний образ, картинку), «Скульптура», «Створи свій образ», «Розсміши друга» (студенти демонструють, як поводить себе певний персонаж у конкретній ситуації немовними засобами), «Театр масок» (кожний студент обирає маску, яка має певне смислове навантаження і презентує її своїм одногрупникам). Зауважимо, що всі ці методи дозволяють майбутнім вихователям емоційно виражати себе, проявляти симпатії один до одного; обмінюватися думками; у них активізується творча активність.

Значне місце в означеному спецкурсі посідає самостійна робота студентів, у процесі якої вони аналізують фразеологізми, образні вирази з народнопоетичної творчості; розробляють термінологічні й народознавчі словнички відповідно до запропонованих тем для вивчення рідної мови дошкільниками, конспекти занять; діагностичні методики задля з'ясування сформованості мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку, оформлюють папки-пересувки з фольклорним матеріалом (примовки, мирилки, заклички, забавлянки, лічилки, скоромовки, колісанки, приказки), складають тексти ігор (ігри-дра-

матизації, ігри-інсценізації, ігри-театралізації). Проілюструємо прикладом завдань для самостійної роботи.

Завдання. Прочитайте наведені фразеологізми. Які з них, на Ваш погляд, доступні дітям дошкільного віку? У яких життєвих ситуаціях їх можна застосувати? Складіть розповіді-пояснення фразеологізмів для дітей.

Байдики бити, брати бика за роги; крутитися, як білка в колесі; вилами по воді писано; і водою не розлити; ганятися за двома зайцями; знати як свої п'ять пальців; зуб на зуб не попадає; і сміх, і гріх; на всі руки майстер; крутити носом; наче вкопаний; волосся дубом стає; не кажи гоп, поки не перескочиши; сидіти, склавши руки; сорока на хвості принесла; тримати язик за зубами; тихіший від води, нижчий від трави; як мед – так і ложкою; як вітром здуло.

Завдання. Прочитайте наведені вислови. Як Ви поясните дітям переносне значення цих фраз? Підготуйте письмову розповідь.

Заливається, як соловейко на калині; мова наша солов'їна; слово «рідна» ніжне, хвилююче, мов усі кольори, разом узяті; слово «зозуля» якесь ніжне, зелененьке, мов пух на вербах; душа моя усміхається; синя завірюха захуртелиця – зареготала; золоті руки; кам'яне серце; родинне вогнище; чим хата багата; дівчина гарна, як та квіточка; дівчина красна, як троянда; добра, як свіжий хліб; чим хата багата; козак гарний, як молодий дубок.

Зауважимо, що на кожному практичному занятті заслуховували розповіді-пояснення студентів 2 образних висловів. Цьому передувала робота з текстами, які слугували найкращими зразками авторського опису певних образних виразів. Наприклад, перед описом такого образного виразу, як «душа моя усміхається» зачитували фрагмент оповідання Є. Гуцала «Прелюдія весни»: «Летить сонце посеред неба, як птах-месія, і в цю пору усмішка дня широка та світла, щира та безпосередня. Вона біла-білісінька, бо творять її дзеркала небес. Отака вона весь час біло-блакитна, пульсуюча, тільки є довкола, і все в довколишньому світі наче розцвітає у промінні тієї усмішки лютневого дня. Та усмішка призначена й тобі, й ти не можеш не піддатись оновлювальним чарам її екзальтованої сили, твоя душа відповідає також усміхом, що резонує чисто і ясно». Після читання студенти обговорювали авторське порівняння запропонованих образних виразів, записували їх у свої словнички.

Висновки й перспективи досліджень. Отже, така технологія проведення практичних занять зі спецкурсу сприяє стимулюванню мотиваційної і творчої активності майбутніх фахівців дошкільної освіти, їхній підготовці до професійної діяльності, зокрема до формування мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку. Чинниками успішності формування мовленнєвої особистості майбутніх фахівців дошкільної освіти вважаємо: їхню мотиваційно-творчу активність і раціональну й систематичну організацію самостійної роботи.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Бабич Надія Денисівна. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М. С. Вашуленко // Початкова школа, 2000. – №4. – С. 11–14.
3. Єрмоленко С. Я. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Початкова школа, 1995. – №1. – С. 33–37.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – [Изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : [навч. посібн.] / В. І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учебное пособие для студ. высш. уч. завед.] / В.А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 297 с.
7. Мацько Любов. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Л. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
8. Пентиліук М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : [збірник статей] / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.